

30 yıl önce Fergana

FERGANA OLAYLARI

Yazan: Dr. Aleksandr OSIPOV
Çeviren: Orhan Uravelli

30 yıl Özbekistan'ın Fergana vilâyetinde meydana gelen facia ve Ahıska Türklerine karşı yapılan korkunç saldırılar ve pogromlar hakkında ne yazık ki Türkiye'de birçok konularda olduğu gibi herhangi bir özel araştırma yapılmamıştır. Bu bakımdan Rus araştırmacı A. G. Osipov'un olaylarla ilgili yazısını özetleyerek tercüme ettik. Elbette ki yazarın teorik genellemeleri ve analizleri bir tarafa, onun faciaya dair yorum ve yaklaşımlarını tam olarak paylaşmasak da okurlarımızın ilgisini çekeceğini düşündük. Araştırma Guggenheim Vakfının (The Harry Frank Guggenheim Foundation) desteği ile 1997-1998 yıllarında yapılmıştır. Metnin kaynağı: Осипов А. Г. Ферганские события: конструирование этнического конфликта // Ферганская долина: этничность, этнические процессы, этнические конфликты. М., «Наука», 2004. С. 164-223 (Fergana Olayları: Etnik Çatışma Tasarımı // Fergana Vadisi: Etnisite, Etnik Süreçler ve Etnik Çatışmalar. Moskova, Nauka Yayınevi, 2004, s. 164-223).

<http://igpi.ru/info/people/osipov/1172304934.html>

O. Uravelli

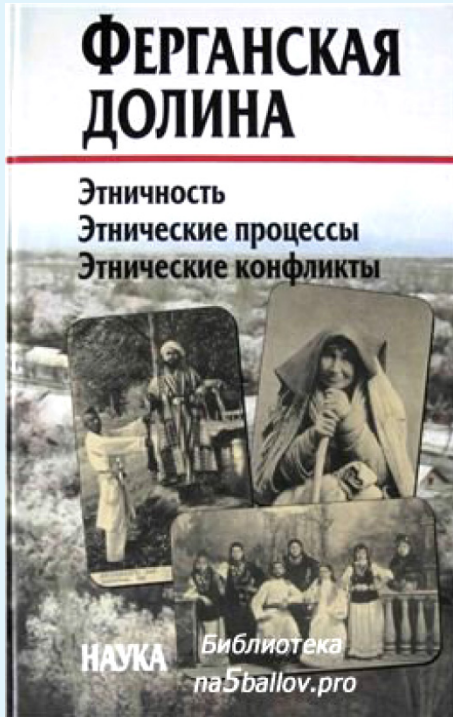
Haziran 1989'da Sovyet ülkesinde, Özbekistan'ın Fergana vilâyetinde geniş çaplı etnik çatışmalar meydana gelmiş ve kitlesel kargaşa ortamında Ahıska Türkleri (Osipov, Rusça literatürdeki gelenek icabı Meskhetiya Türkleri demektedir) büyük bir felâket yaşamışlardı. Resmî merciler, Ahıskalıları vilâyetten tahliye etmek zorunda kalmış, Türklerin neredeyse tamamı bir yıl içinde Özbekistan'ı terk ederek Sovyetler Birliği'nin değişik bölgelerine dağılmışlardı.

Bu faciadan bahseden yazarların nerdeyse hepsi bu çatışmaların iki 'tarafını' vurgulamaktadırlar: mağdur olan kurban Ahıska Türkleri ve mağdur eden saldırgan Özbekler.

Felâketi nitelendirmeye gelince bunun bir etnik çatışma olduğu belirtilmektedir ve genelde 1980'li yılların sonlarında Gorbaçov politikalarının sebep

olduğu Karabağ, Abhazya, Güney Osetya ve diğer etnik krizlerle kıyaslama yapılmaktadır (1). Ancak titiz ve derinlemesine araştırmanın ortaya koyduğu üzere, Fergana olayları genel örneklere göre farklılık göstermektedir. Başlıca fark ise açıkça görülebilen ve çoğunluğun paylaştığı herhangi bir net mantıklı gerekçe olmayışıdır. Birçok varsayımlar, tahminler, versiyonlar, tanımlamalara rağmen bunların ikna edici ve tutarlı olduğu söylenemez. Açık olan sadece şudur ki, hedef Ahıska Türkleriydi ve facianın kurbanları da onlardır. Fakat saldırıları tanımlamak oldukça zordur. Genel olarak ne istedikleri, hangi sebeple hareket ettikleri, onları yönetenler olup olmadığı kesin değildir. Sovyet devletinde miting, gösteri veya yürüyüş ya da herhangi bir eylem yapılması kesinlikle yasak olduğundan dolayı ve uzun süre bu totaliter yapıda ezilen halk kitleleri, sesini asla çıkaramadığı için Perestroyka ve Glasnost ile birlikte gelen azgınlık, herkes gibi yazarları, medyayı ve araştırmacıları da şok etmişti. Olaylara ilişkin değerlendirmelerin önyargılı ve hatalı olması da bundan kaynaklanıyordu. Üstelik Sovyet rejiminde hiçbir zaman basın özgürlüğü olmadığı için şaşkın Sovyet basını da olaylar karşısında aciz ve acemi duruma düşmüştü. Sesi, bütün ülkeye ve dünyaya ulaşan Moskova merkezli basınının materyalleri ve haberleri ile hâlâ Stalin döneminde kalmış Özbekistan yerel basınının tutumu arasında açıkça uçurum vardı.

Ayrıca Özbekistan'da, merkezde, ülkenin genelinde ve değişik etnik gruplar ve uluslar nezdinde bu olayları ele alan, haber yapan ve yorumlayanların algılama yeteneği, düzeyi ve biçimi de önemliydi. Dışa kapalı ve özgürlüklerin aşırı derecede kısıtlandığı Özbekistan'da halen arşivlere ulaşmak, emniyet teşkilatı ve ilgili mercilerde olaylarla ilgili belgeleri incelemek mümkün görünmüyor.

1989 nüfus sayımı sonuçlarına göre, SSCB'de 207,5 bin Türk kaydedilmişti (2) ve bunların tamamı, Gürcistan'ın güneyinden, Türkiye sınırına bitişik beş ilçeden sürülmüş halktan ibaretti. Gürcü, Rus ve diğer Hıristiyan kaynaklarında bölge, Meskheti(ya) diye bilindiğini için bu halka Meskhetya Türkleri demişlerdir. Onlar bölgedeki Kürt ve Karapapahlar ile birlikte 1944'te Orta Asya'ya sürülmüş ve genellikle kırsalda zorunlu iskâna tabi tutulmuşlardı. İlginçtir ki, Fergana olaylarına kadar ülkede Türkler yaşadığını bilen yok gibiydi. 1956'da hakları iade edilse de onlara Ahıska'daki köylerine dönüş hakkı tanınmamıştı. Dönüş için yapılan mücadele sonuç vermemiş, halkın bir kısmı Azerbaycan'a ve Kuzey Kafkasya'ya yerleşmişti. Ahıska Türklerinin en yoğun nüfusa (yaklaşık 107.000) sahip olduğu Özbekistan'da, olaylar öncesinde bu halkın dağılımı şöyleydi: Taşkent vilâyeti: 43.200, Semerkant: 18.500, Sırderya: 18.700, Fergana: 13.600 (Olaylar sırasında bu rakamın 17.000 kadar olduğu ortaya çıkmıştı), Andican: Yaklaşık 5.000, Namangan: Yaklaşık 3.000, Buhara: Yaklaşık 1.500. Fergana ve Semerkant vilâyetleri dışında Ahıskalıların sanayide çalışan fazla şehirli nüfusu yoktu. Aydınların oranı nisbeten yüksek değildi, yönetim makamlarında ve parti kademelerinde resmî görevlerde bulunanlar da fazla değildi. Ayrıca Özbekistan genelinde hayat ve refah seviyeleri de ortalamanın üzerine çıkmıyordu (3). 7.100 kilometrekare yüzölçümüne sahip Fergana vilâyetinin nüfusu o sırada 2.142.000 olup çok yoğundu. Fakat Türklerin oranı, vilâyet genelinde yüzde bir bile değildi. İşte anormallik buradan başlıyordu. Fergana dışında Margilan, Taşlak, Komsomolski, Kuvasay, Kokant gibi şehirlerin bulunduğu vilâyette olaylar öncesinde etnik kimliklere göre nüfusu dağılımı dikkat çekmektedir: Özbekler:1.735.000, Ruslar: 123.800, Tacikler: 114.500, Kırgızlar: 43.600 bin, Tatarlar: 32.700, Kırım Tatarları: 22.800, Türkler: 13.600 (azami rakam 17 bin). Vilâyetin değişik

yerlerinde dağılmış bir avuç Türk'ün nasıl olup da hedef alındığını anlamak zordur.

Özbek olmayan nüfus, genelde Fergana ve Kuvasay şehirlerinde oturmaktaydı ve daha modern şartlar söz konusuydu. Resmî verilere bakılırsa Türklerin kompakt şekilde en yoğun olduğu yer, yaklaşık 5.000 kişi olmak üzere (Vatan Cemiyeti rakamlarına göre 6.200) Kuvasay'da (4). Fergana'dan 7 km mesafedeki Taşlak'ta 2.300, Kokant'ta 2.000 kadar Türk kaydedilmişti.

1983-1989 yıllarında, Özbekistan'da, SSCB Baş Savcılığının atadığı T. Gdlyan ve N. İvanov başta olmak üzere özel yetkilere sahip soruşturma heyeti, rüşvet ve mafya olaylarını (Pamuk Dosyası) araştırmaktaydı. Bu çerçevede cumhuriyet genelinde yapılan geniş boyutlu 'temizlik', en yüksek düzeyde tutuklamalar ve bazen cadı avına dönüşen adli süreç, Moskova'ya karşı açık tepkilere sebep oluyordu. Bu tahkikat ve adli kovuşturma sürecinde ilçelerdeki parti ve yönetim görevlileri, kolhoz ve sovhoz müdürleri dâhil, toplam 20 bin kadar memur ve yetkili yargılanmıştı (5). Özbekistan kaynıyordu ve işin bir ucu artık skandal şeklinde Moskova'daki en üst seviyedekilere dokunmaya başlamıştı. Tasfiye boyutu kazanan yargılamalar aleyhinde mağdurların yakınları tarafından eylemler ve korsan gösteriler yapılmaktaydı. Medya oldukça yetersiz kaldığından kamuoyu gerçek bilgi edinemiyordu. Akıl almaz söylentiler, efsaneler ortaya çıkmaktaydı. Bu arada Fergana Vilâyet Parti Örgütünün 1. Sekreteri tutuklanmış, yerine Şavket Yuldaşov atanmıştı. Kremlin rahatsız olmuş ve tam da Fergana olayları arifesinde soruşturma durdurulmuş, Gdlyan-İvanov ikilisinin yetkileri kaldırılmıştı. Bu ikilinin iddiasına göre, suçların Moskova ile bağlantıları vardı ve dolayısıyla Parti ve devlet mercileri, meselenin üzerini kapatmak istemişlerdi. Derken Özbeklerin bu bağlamda Moskova'ya tepkisi gittikçe artmaktaydı. Ayrıca yerel basında açıklık ve yeniden yapılanma politikasının 'izin verdiği' ölçüde ve dozda cumhuriyetin fakirlik, işsizlik, çevre ve başka sosyal sorunları, kültür, din, dil alanındaki eksikler dile getiriliyordu. İlginçtir ki, bu kapsamda Özbekler arasında merkeze karşı milliyetçilik görüşleri de yayılmaktaydı. Gerek soruşturmalardan mağdur olan yönetim kadroları, gerekse de aydınlar, diğer cumhuriyetlerde de görüldüğü üzere derin sosyo-ekonomik sorunlardan millî dava görevi çıkarıyorlardı. Bazı cumhuriyetlerdeki Halk Cepheleleri de esin kaynağı ve örnek teşkil ediyordu. Böylece Özbekistan'da sivil toplum hareketi, 27-28 Mayıs 1989'da Birlik Cemiyetinin

kurulmasıyla sonuçlandı. Ardından miting ve gösteriler başladı (6). Genelde gençlerin katıldığı bazı eylemlerde Ruslar aleyhinde sloganlar atılmıştı. Açıkça Moskova karşıtı söylemler yayılıyordu. İlginçtir ki vatana dönüş için toplantı ve eylemler düzenleyen Kırım Tatarları da hedefteydiler (7).

Derken **Kuvasay**'da beklenmeyen olaylar yaşandı. 16-18 Mayıs 1989'da şehirde Özbek ve Tacikler Türklerle çatıştılar ve çok sayıda yaralananlar oldu. Kent ve çevresinde Türklerin küstahlaştıkları ve haddini aştıkları, onlara ders vermek gerektiği yolunda söylentiler hızla her tarafa yayılmaktaydı. 23 Mayıs'ta Kuvasay'da olaylar yeniden alevlendi ve iki gün içinde yüzlerce Türk ve Özbek genç arasında şiddetli çatışmalarda 58 kişi yaralandı, 23 kişi hastaneye kaldırıldı, bir kişi hayatını kaybetti. Yaklaşık 300 emniyet görevlisi olaylara müdahale ederek ortamı yatıştırmaya çalışmıştı (8). Her tarafta Türklerin 'pervasızlığı ve azgınlığı', onların Özbeklerle alay ettikleri, kızları taciz ettikleri, hatta kreşlere saldırdıkları, bira şişelerine idrar doldurup sattıkları konuşuluyordu. Parti, Fergana örgütünün gazetesi *Ferganskya Pravda*'nın yazdığına göre (25.06.1989), vilâyet yönetimi, Kuvasay olaylarını ele almış ve bazı tedbirler almayı düşünmüştü.

Bu ortamda Fergana vahşeti, 3-12 Haziran

günlerinde patlak verdi ve başlıca havadis şöyleydi:

3 Haziran 1989: Vilâyet makamları, 3 Haziran'da Taşlak'ta Birlik Cemiyetinin ilçe şubesini oluşturmak için toplantı yapacağını haber almış ve buraya ek güvenlik güçleri sevk etmişti. 2 Haziran'da Cemiyet liderleriyle görüşme yapılmış ve toplantının ertelenmesi sağlanmıştı. Ama 3 Haziran'da Taşlak'ta bir araya gelen gençlerin gergin bir kısmı, kalabalık halinde Türklerin mahallelerine yönelmişlerdi. Kundaklama ve yağmalama, saldırılar başlamıştı. Buradan Komsomolski tarafına yönelen kalabalık, İçişlerine bağlı ekiplerin engellemesine rağmen ortalığı yakıp yıkmış ve yeniden Taşlak'a dönmüştü. Burada saldırılar şiddetlenmiş, ilk kurbanlar verilmişti. Canlarını kurtarmak isteyen Türkler emniyet mensuplarının koruması altında ilçe parti örgütü binasına sığınmışlardı (9). Akşama doğru yaklaşık 400 kişilik grup Margilan'da Türklerin evlerine saldırmışlardı (10). Artık Fergana şehrinde alarm sinyalleri gelmekteydi.

4 Haziran 1989: Sabah erkenden emniyet güçleri, Türkleri Taşlak'taki otobüslerle ilçe Parti örgütü binasına toplamaktaydı (*Vatan Eşqi gazetesi, 1991. № 1, Mart*). Binaya 500 üzerinde Türk sığınmıştı (11). Geceleyin, SSCB İçişleri Bakanlığına bağlı Askerî

birlikler Fergana'ya havaalanına indirilmeye başlanmıştır. Ancak sabahtan itibaren Fergana, Margilan ve Taşlak'ta şiddet olayları tırmanmaktaydı. İnsan kıyımı ve yağmalamalar devam ediyor, acımasız kalabalık, bir gün önce gözaltına alınanların serbest bırakılmasını istiyordu. Türkleri linç eden caniler, Partinin Taşlak örgütü ile ilçe Emniyet Amirliği binalarını yakıp yıktılar. Binalarda bulunanlar, büyük zorlukla tahliye edilmişti, fakat bina dört saat eylemcilerin kuşatması altında kaldı. 15 emniyet görevlisi yaralanmış ve onlardan biri hayatını kaybetmişti (12).

Özbekistan Yüksek Sovyeti (Parlamentosu) Prezidyumu Fergana vilâyetinde 4 Hazirandan itibaren sokağa çıkma yasağı uygulanması hakkında bir karar kabul etmişti (*Ferganskaya Pravda gazetesi*, 5.06.1989). Derken Mariglan'da facia sürüyordu ve Üveysi sineması önünde toplanmış kalabalığın talebi üzerine Parti Kent Örgütü 1. Sekreteri H.Y. Muhitdinova konuşma yapmış, ancak kimseyi ikna edememişti (*Pravda Vostoka gazetesi*, 2.07.1989). Mitinge toplananlar, tutuklu Özbeklerin derhal serbest bırakılmalarını, parti binasına sığınmış Türklerin kendilerine teslim edilmelerini istiyorlardı. Partinin Margilan ilçe örgütü binasındaki Türkler tahliye edilmiş, binayı ele geçiren kalabalık kimseyi bulamamıştı (13). Fergana'nın içinde ise ellerinde sopa ve inşaat demirleri bulunan yüzlerce genç, arabaları devirip kundaklıyor, dükkânları yakıp yakıyordu. Emniyet güçleri ortalıkta görünmüyordu.

5 Haziran 1989: Fergana'da Parti vilâyet binası kuşatıldı. Saldıran kalabalık asker kordonuna taş yağdırıyordu. İçeri sokulabilen bazı eylemciler ortalığı dağıttılar. Yaklaşık 300 kişiden oluşan kalabalık havaalanına yakın semtte Türklerin evlerini kundaklamıştı. Akşama doğru köylerden saldırı ve yağmalama haberleri gelmeye başladı (14). Aynı gün Ahunbabayev ilçesi Frunze Kolhozuna bağlı Surhtepe köyünde gençler, Türkleri dışarı atıp evlerini ateşe vermişlerdi (15). Vilâyette İçişlerine bağlı askerî birliklerin mevcudu 6 bine ulaşmıştı, akşama doğru gelen takviyelerle bu rakam 10 bine kadar yükseldi (16). Olayların odak noktası artık Fergana şehriydi. Mitingler ve gösteriler şiddet eylemlerine yol açıyordu. Askerî birlikler başlıca noktaları

kontrol altında tutuyorlardı ve Türkler kent dışına tahliye ediliyordu.

6 Haziran 1989: Ortalık bir dereceye kadar yatışmıştı. Aşırı şiddet eylemleri engelleniyordu. Fakat önceki üç günün faturası çok ağırdı ve ölenler vardı. Askerler devriye geziyorlardı ve şehre giriş çıkışlar, kavşaklar kontrol ediliyordu. Bu arada TV ve basın vilâyetdeki facialar hakkındaki haberleri çok eksik ve yüzeyseldi.

7 Haziran 1989: Olaylar Fergana'nın batısındaki Kokant'a sıçramıştı. Bu şehirde o sırada hâlâ 1500 kadar Türk kalmıştı. Güvenlik sağlanamadığından kentten ayrılmıyorlardı (17). Öğleden sonra çevre ilçeler, köyler ve kasabalardan yaklaşık 5 bin eylemci kamyon, traktör ve otobüslerle Kokant'ı adeta işgal etiler. Askerî birlikler ile kalabalıklar arasında çatışmalar saatlerce devam etti, ölenler oldu. Bazı işletmeler ve resmî binaları ele geçiren eylemciler, büyük tahribat ve yangınlar çıkardılar. Şehrin

Emniyet binası bir süre onların eline geçse de askerler bu serseri kalabalığı dağıttılar (18). Fakat caniler, daha önce gözaltına alınan ve nezarete tutulan 68 kişiyi dışarı saldırdılar (19). Kimi kaynaklarda bu kişilerin, kalabalığın ısrar ve tehditleri sonucunda serbest bırakıldıkları kaydedilmektedir (20).

Askerî birlikler Türklerin çoğunu şehir dışına çıkarabilirdi. Fakat onların evleri yağmalandı ve kundaklandı. Bazı Özbeklerin de evlerini yakıp yıkmışlardı. Emniyet karakollarına saldıran çeteler, görevlilerin silahlarına el koyuyorlardı. Kokan'ta helikopterler ve araçlarla sevk edilen askerî birlikler, kent içindeki resmî binaları işgal edenleri etkisiz hâle getirdiler. İlk defa eylemcilere karşı silah kullanıldı (21).

8 Haziran 1989: Kokant'ta sabahleyin yeniden kargaşa ve terör eylemleri başladı. Kentten 8 km aralıdaki Dangara kasabasında, 20 km mesafedeki Yaypan'da ve 15 km mesafedeki Gorski'de de vahşet devam ediyordu. Köylerden akın eden saldırgan kalabalıklar, kent parti örgütü binasını kuşatmışlardı. Oktyabr Parkı ve Meydanında toplanmış binlerce kişi de binaya yönelince, askerler havaya uyarı ateşiyle onları caydırmaya çalıştı. Öfkeli kalabalık, Türklerin ve bir gün önce karakol önünde eylemcilere ateş eden emniyet görevlilerinin kendilerine teslim edilmelerini, tutuklananların

serbest bırakılmalarını istiyorlardı. Öğleden sonra askerler, uyarı ateşi açarak hoparlörden ulti-matom verince halk dağılmaya başladı. Resmî haberlere göre, can kaybı yoktu, oysa benzin bidonuyla binaya girmek isteyen birkaç eylemci öldürülmüş ve kalabalık, bundan sonra saldırıdan vazgeçmişti. Karakolu ele geçirmek için yapılan sonraki iki saldırı da püskürtülmüştü (22). Ancak gar binasını işgal eden eylemciler, ayrıca demiryolundaki yakıt sarnıçlarına el koymuşlardı. Kimya işletmesi ve yağ fabrikası dâhil, kentteki 12 işletme başıboş kalabalığın elindeydi. Askerî birlikler kentte asayiş ve düzeni sağlamak için bütün gece boyu operasyonlar düzenledi. Çevre köy ve kasabalarda Türklerin evleri yağmalanıyor ve kundaklanıyordu. Bazı emniyet görevlilerinin evleri de saldırılara hedef olmuştu. Türklerin sığındığı ve koruma altına alındığı Oto Kargo Nakliye tesislerine saldıranları ise askerler engellediler. 60 kadar Türk, helikopterle tahliye edildi (23). Rıştan ilçe merkezinde benzer olaylara yaklaşık 3 bin kişi katılmıştı. Tutukluların serbest bırakılmasıyla birlikte pamuk satın alma taban fiyatlarının yükseltilmesi isteniyordu. Buradan bir grup eylemci, üç kamyonla Kokant'a hareket etmişti. Aynı gün Yaypan'da emniyet binasını kuşatan kalabalık, silahları ele geçirmeye ve nezarettekileri kurtarmaya çalıştılar. Bu arada savcılığa da saldıranlar vardı. Helikopter kullanan askerler ateş etmek zorunda kalmışlardı (24). Vilâyet genelinde karışa ve şiddet olayları devam etmekteydi (25).

9 Haziran 1989: Gece boyunca Gorski kasabasında kundaklama ve yağmalama devam etti. Yunus Osmanov alevler içinde kalarak hayatını yitirmişti. Ellerinde inşaat demiri, balta, yaba vb. bulunan ve kasabada toplanan binlerce Özbek söylentilerden dolayı panik halindeydi; Türklerden korunmak için toplandıklarını söylüyorlardı. Askerî birlikler gelince kalabalık dağılmıştı (26). Öğle saatlerinde toplu halde araçlarla Kokant yönünde hareket eden 2 bin kadar eylemci kent girişinde durduruldu. Aynı saatlerde ilçe merkezinde emniyet binası yine kuşatılmış, kamyon binanın duvarına toslamıştı. Belediye Başkanı rehlin alınmış, savcılık binası da ateşe verilmişti (27). Rehneyi özel tim kurtarmış, çok sayıda eylemci tutuklanmıştı (28). Beşarık'ta karakol binasına yapılan saldırı püskürtülmüştü. Akşam doğru Kokant

yöresinde genelde durum kontrol altına alınmıştı (29). Fergana yakınındaki Askerî poligonda çok ağır şartlarda yaklaşık 15 bin Türk, koruma altına alınmıştı ve onlar acil şekilde nakliye uçaklarıyla Rusya merkez vilâyetlerine tahliye edilmekteydi (30).

10 Haziran 1989: Komutanlık, gün içinde vilâyet genelinde 16 münferit saldırı olayı yaşandığını, 7 evin yakıldığını, eylemci sayısının asgariye indiğini bildirmişti (31). Kokant'a girmek isteyen eylemci grupları askerlerle çatıştığı söylentisi yayılmıştı. İlginç olan şuydu ki vilâyete asker sevk eden Moskova'nın güya Özbeklere düşman olduğu ve Türkleri savunduğu yolunda yoğun bir kanaat oluşmuştu. Münferit saldırılar ve şiddet eylemleri devam ediyordu. Fergana'nın bitişiğinde,

Tacikistan'a bağlı Lenanabad vilâyeti Aşt ilçesinde oluşturulan ve Türklerin sığındığı geçici kampa geceleyin saldırı olmuştu. Askerlerin koruduğu kampta 7-8 Haziran'da Kokant'tan kaçanlar tutuluyordu, Daha önce Kanıbadam ve Navgarzan kasabalarına getirilen Türkler, kalabalıkların akın edeceği haberi üzerine Aşt ilçesindeki dağ sanatoryum tesislerine nakledilmişlerdi. İnşaat demiri, keser, satır,

balta, yaba vb. silahlanmış yaklaşık 1300 eylemci Navgarzan'da Türkleri bulamayınca kamyonlarla sanatoryuma yönelmişti. Fakat tesislere sadece 400 kadar militan yaklaşabilmişti. Helikopter ve panzerlerle onları engelleyen Askerî birlik, silah kullanmıştı (32)

11 Haziran 1989: SSCB İçişleri Bakanlığı Muhafız Birlikleri Kumandanı Tuğgeneral Y.V. Şatalin'in beyanatına göre vilâyet genelinde asayiş ve sükûnet sağlanmıştı. Kitlesele eylemler yoktu ve kundaklama veya saldırı girişimleri engelleniyordu. Bazı

Sovyetler Birliği Başbakanı Nikolay Rıjkov Fergana'da

münferit olaylar dışında önemli havadis kaydedilmemişti. Askerler çok kararlı şekilde ve sert hareket ediyorlardı. Margilan'da sokağa çıkma yasağını ihlâl eden bir sürücü, devriye gezen askerlere direnince öldürülmüştü (33).

Feci Haziran olaylarından sonra vilâyet genelinde 1989 sonuna kadar sokağa çıkma yasağı uygulanıyordu. 9 Haziran'da başlatılan tahliye operasyonları 18 Haziran'a kadar devam etmiş, 16.282 kişi Özbekistan'dan Rusya'ya tahliye edilmişti (34). Nakliye uçaklarına bindirilmeden önce Türklere nüfus kaydını sildirmeleri öneriliyordu (35). Bu tahliyeler, sonradan SSCB Bakanlar Kurulunun 503 sayılı ve 26.06.1989 tarihli kararıyla göç şeklinde resmîleşmiş oldu. Kendisi hatıralarında yazdığı gibi, Türklere Rusya'nın Nerçernozemye Bölgesindeki 6 vilâyete götürülmesine, dönemin SSCB Başbakanı N. İ. Rıjkov, bizzat talimat vermişti (36). Rıjkov'un yazdığına göre, Özbekistan SSC Başbakanı Kadırov, o sırada 15 bin kadar Türkü Fergana poligonunda tutmanın savaşa davetiye olacağını belirtmiş ve onların Özbekistan dışına tahliyesinde ısrar etmişti. İlginçtir ki Özbekistan yönetimi ve Fergana resmî görevlileri, Türklere evlerine dönüşüne karşı olmadıklarını açıklıyorlardı. 26 Haziran 1989'da Fergana Parti Teşkilâtı, Türklere kundaklanmış

evlerinin tamiri ve yenilenmesi, dönecelere maddî yardım yapılmasıyla ilgili bir karar çıkardı (37). Bu arada SSCB Başsavcılığı, İçişleri Bakanlığı ve KGB'nin 16 ortak soruşturma ekibi, 230 kadar soruşturma görevlisi dâhil olmak üzere yaklaşık 400 adliye ve emniyet yetkilisi, SSCB Başsavcılığı Tahkikat Genel Müdürü A.V. Frolov başkanlığında vilâyette çalışmaya başlamıştı (38).

Vilâyet genelinde uzun süre düşmanca söylemler devam etti. Gerilim ve endişeli hava söz konusuydu. Özbekistan'ın diğer vilâyetlerinde, Sırderya, Semerkant, Taşkent (Çirçik ve Yangiyul ilçeleri), Namangan ve Andican'da miting ve gösteriler olsa da güvenlik tedbirleri sayesinde yağmalama ve kundaklama olayları yaşanmadı. Fakat bu eylemlerin, gergin ortamın ve Fergana vahşetinin etkisinde kalan Türklere, güvenlik sağlanacağına inandırmadıkları için Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan'a göç etmeye başlamışlardı. Özbekistan genelinde değişik yerlerde çok sayıda münferit olaylar, büyük yankılara ve facialara yol açıyor, Türklere için göç etmekten başka çare kalmıyordu. Birçoklarını evlerini düşük fiyatlara satarak veya satılması için komşularına bırakarak acilen yola çıkıyordu. Meselâ, Sırderya'nın Gülistan ilçesi Lenin Kolhozunda içkili bir Özbek, traktörü Türklere birinin

evine yönelerek yıkmaya kalkışınca ev sahibi av tüfeğinden ateş ederek onu ve yanındaki arkadaşını yaralamıştı. Özbek kurtarılamamış ve ölmüştü. Özbekler ayaklanarak Türklerin evlerini yakıp yıkmaya başlamışlardı. Emniyet kuvvetleri müdahale etse de, Türkler vilâyeti terk ediyorlardı (39). Benzer olay 13 Haziran'da Semerkant'ın İştihan kasabasında meydana gelmişti. Yaşlı, çocuk ve kadınlar daha önceden imkân dâhilinde Özbekistan'ı terk etmekteydiler. Tren ve uçak biletleri tükenmişti, ek seferler de yeterli olmuyordu (40). Eylül 1989 itibarıyla 50 bin kadar Türk, Özbekistan'dan ayrılmıştı (41). 1989 sonuna kadar Türklerin Özbekistan'dan göçü aralıksız sürdü. Konuştuğumuz Türklerin çoğu, Özbeklerin uzak durma ve düşmanlığa varan olumsuz tavırlarını vurguluyorlardı. Ayrıca yerel makamlar, güvenlik garantisi veremedikleri mazeretiyle Türklere gitmelerini tavsiye ve hatta empoze ediyorlardı (42).

19-21 Şubat 1990'da Taşkent vilâyetinin Buka ilçesinde Fergana olayları nerdeyse aynen tekrarlanacaktı. Bilinmeyen bir sebeple burada mahallenin delisi hayatını kaybetmiş, ardından ilçede Türklerin sinsiliği ve canavarlığı hakkında söylentiler yayılmıştı. Karabağ kasabasında ve Oktaybırın 40. Yılı Kolhozunda saldırı ve kundaklamalar başlamıştı. Türklerin oturdukları 48 ev ateşe verilmişti. Şans eseri kimse hayatını kaybetmemişti. Buka ilçesindeki yaklaşık 2 bin Türk geçici olarak Parkent ilçesindeki Kumuşkan Sanatoryumuna götürülmüştü. 3 Mart'tan itibaren Parkent ilçe Parti teşkilâtı binası önünde toplanan Özbeklerin sayısı kısa sürede 5 bine ulaşmıştı. Buraya sevk edilen ek güvenlik ekipleri, kalabalıklarla baş edemiyordu. Emniyet mensuplarını taşınan eylemcilere karşı silah kullanıldı. 150 kadar yaralanan vardı; dört kişi ölmüştü ve biri emniyet subayıydı (43). Onlar vilâyetin diğer ilçelerindeki Türklerle birlikte Özbekistan'dan tahliye edildiler ve 1989'daki senaryoda olduğu gibi böylece yarı zorunlu, yarı gönüllü göç tekrarlanmıştı (44).

Genel sonuçlara gelince, Özbekistan Parti MK Heyeti verilerine göre, Haziran olaylarında 52 Türk, 36 Özbek olmak üzere diğerleriyle birlikte 103 kişi hayatını yitirmiş, 1.011 kişi yaralanmış ve sakatlanmıştı. 137 asker ve 110 emniyet mensubu yaralanmıştı. İki asker, iki emniyet görevlisi hayatını kaybetmişti. 757 ev, 27 resmî bina ve tesis, 275 araç ateşe verilmişti (45). Diğer kaynaklardaki veriler de pek farklı değil. SSCB İçişleri Bakanlığı Cinayet Soruşturma Genel Müdürü B. B. Dziov'un açıklamasına göre Temmuz 1989 sonu itibarıyla

hayatını kaybedenlerin sayısı 106 idi (46). SSCB Başsavcılık verilerine göre, 1990 sonu itibarıyla 51 Türk olmak üzere, 112 kişi hayatını yitirmişti (47). Temmuz sonu itibarıyla soruşturma görevlileri, suç işlemiş yaklaşık 2 bini kişiyi belirlemiş ve yaklaşık 600 kişinin elebaşı olduğunu tespit etmişti. Kasten adam öldürmek suçundan 41 kişi olmak üzere 225 kişi tutuklanmıştı. Aralık 1989 itibarıyla 238 cinayet dosyası açılmıştı (48). 1990 sonu itibarıyla 364 kişi cinayet suçlamasıyla soruşturmaya ve kovuşturmaya tabi tutulmuş (49), 408 görevli ve yetkili ceza almıştı (50). Yargulamalar sonucunda yaklaşık 100 kişi hapse atılmış, T. Parpiyev ve H. Huriyev idama mahkûm edilmişti (51). Özbekistan KP MK 1. Sekreteri Rafik Nişanov, 23 Haziran 1989'da bir nevi terfi gibi SSCB Yüksek Sovyeti Milliyetler Kamarası Başkanı seçilmişti ve Özbekistan'dan Moskova'ya taşınmıştı. Onun yerine İslam Kerimov 1. Sekreterlik görevine getirildi (52). Parti yönetiminden 124 yetkili ve görevli ceza almıştı. Ayrıca Özbekistan SSC İçişleri Bakanı U. S. Rahimov, KGB Fergana Müdürü N. G. Leskov ve Fergana Emniyet Genel Müdürü S.Y. Burhanov azledilmişlerdi (53). Fergana'dan tahliye edilenler dâhil, 1990 sonunda 90 bin üzerinde Türk artık Özbekistan'ı terk etmişti. Bunların çoğu Azerbaycan olmak üzere Rusya ve Ukrayna'ya sığınmıştı (1. Bölümün sonu).

Dipnotlar:

1. Зиямов Шахобитдин. О межэтническом конфликте 1989 года в Узбекистане. // Центральная Азия и Кавказ. 2000. № 6 (12) (Ziyamov, Şahabitdin. 1989'da Özbekistan'daki Etnik Çatışmalar Hakkında // Tsentralnaya Aziya ve Kavkaz dergisi. 2000. Sayı 6 (12), s. 153-159;
2. Национальный состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. М.: "Финансы и статистика", 1991 (1989 Birlik Genel Nüfus Sayımı Verilerine Göre SSCB Nüfusunun Etnik Terkibi. s. 22, 92-100)
3. Осипов А.Г. Основные направления изменений в самосознании и культуре ахалцихских (месхетинских) турок. 20-е годы XIX - 90-е годы XX вв. - Дисс... канд. ист. наук, М., 1993; Осипов А.Г., Савуров М.Д. Турки в Узбекистане: расселение, занятия, культура. // Современное развитие этнических групп Средней Азии и Казахстана. М.: ИЭА РАН, 1992. С. 103-131 (Osipov A.G. Ahıska Türklerinin Özbilinc ve Kültüründe Başlıca Değişim Yönleri. 19. Yü 20'li Yıllardan 20. Yü 90'lı Yıllarına Kadar. Tarih Anabilim Dalında Doktora Tezi. Moskova, 1993; Savurov M.D. Özbekistan'daki Türkler: Dağılım, Kültür, Çalışma Alanları ve Uğraşları // Çağdaş Orta Asya ve Kazakistan'da Etnik Gruplarda Gelişmeler. Moskova. Rusya Bilimler Akademisi Etnografya Araştırmaları Enstitüsü)
4. Красная звезда (Krasnaya zvezda gazetesi), 21.06.1989.
5. Гдлян Тельман, Иванов Николай. Кремлевское дело. Ростов-на-Дону: Изд. АО "Книга", 1994 (Gdlyan, Telman. İvanov, Nikolay. Kremlin Dosyası. Rostov-na-Donu. АО Книга Yayınevi, s. 99)
6. Брусина О.И., Осипов А.Г. Об изучении межнациональных отношений: проблемы Узбекистана. // Этнографическое обозрение, 1993. № 3 (O.İ. Brusina, A.G. Osipov. Etnik İlişkiler Hakkında Araştırmalar: Özbekistan Sorunları // Etnog-